

Az NKFIH K–129236 azonosító számú, *Kereszténység és Iszlám.*

***Keresztesháború és együttélés válaszútján a 16–17. században* című kutatási projekt záróbeszámolója**

A kutatócsoport a meghosszabbított futamidő teljes tartama alatt változatlan összetételben, egymással szoros együttműködésben kutatta a kereszténység és iszlám kora újkori kapcsolatrendszerét. Eredeti célkitűzéseink szerint interdiszciplináris kutatócsoportként törekedtünk az összetett vallástörténeti, mentalitástörténeti és kulturális jelenségek sokszempontú vizsgálatára. Vizsgálódásaink kiterjedtek a téma kutatástörténetére is. Noha minden kutató önállóan dolgozott saját témáján, a projekt általános szempontjait mindig sikerült transzparens módon érvényre juttatni valamennyi eredményben, legyen az tanácskozás, egyéni előadás, konferencia vagy tudományos publikáció.

A kutatócsoport vezetője, **Molnár Antal** sokirányú alapkutatásokat folytatott a balkáni keresztény közösségek intézményeinek, mindennapi életének, identitásformálódásának történetére vonatkozóan. Kutatásait tudatosan kötötte össze azzal az intézményi stratégiával, melynek célja, hogy a magyar történettudomány minél hangsúlyosabban jelenjen meg a délkelet-európai történetírásban, és egyfajta hídszerepet töltsön be a balkáni és a nyugat-európai/tengerentúli történeti tudományosság között. **Molnár Antal** elsősorban tehát a balkáni keresztény közösségek legkülönbözőbb levéltárakban fellelhető iratanyagának szisztematikus feltárására vállalkozott. Eredményei a projekt keretei között, a megfelelő publikációk formájában eljutottak a szerb, horvát, montenegrói, koszovói, albán, bosnyák tudományos közösségekbe is. A projektvezető tehát igen fontos kultúrmissziót is teljesített a balkáni térségben. **Molnár Antal** a projekt ideje alatt és támogatásával több nagyon fontos könyvet – magyar és idegen nyelvű forráskiadványt, monográfiát – publikált. Ezeknek a könyveknek rendkívül széles nemzetközi tudományos visszhangjuk keletkezett. A projekt során létrehozott Molnár Antal-könyvekről folyamatosan jelennek meg a recenziók a világ rangos tudományos folyóirataiban.

Molnár Antal kutatómunkájának egyik legfontosabb eredménye, hogy hosszú évek munkája után, megjelent a magyarországi obszerváns ferencesek formuláskönyveit közétevé kiadvány, összesen 834 oldal terjedelemben, a római *Analecta Franciscana* sorozat köteteként. A német nyelvű bevezető tanulmánnyal és apparátussal kiadott munka feltehetőleg az európai ferencesség történetének, azon belül is a rendnek az oszmán hódítással kapcsolatos

stratégiájának, a két világvallás határvidékén kifejtett tevékenységének legfontosabb forrása lesz, a hazai mellett elsősorban a nemzetközi történeti kutatásokban. A megjelent recenziók igazolják a könyv fontosságát. Molnár *Magyar hódoltság, horvát hódoltság: magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt* című monográfiája a tárgykör nagy ívű összefoglalója, amely sok olyan kutatást tartalmaz, amelyeket a projekt tett lehetővé. Molnár *Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics between Roman Reform and Ottoman Reality* című, jeles olasz kiadónál publikált angol nyelvű kötete széles nemzetközi összefüggésben, nagy elméleti felkészültséggel tárgyalja a balkáni keresztények túlélési stratégiáját az oszmánok között. Ez iránt a könyv iránt is nagyon komoly érdeklődés mutatkozik a külföldi tudományos körökben. A mű jelentősen tágítja a magyar kutatásokról szóló külföldi ismereteket, egyszersmind egyenrangúan, nagy felkészültséggel szól bele a nemzetközi elméleti diskurzusokba.

Molnár folytatta római és dubrovnikai kutatásait annak érdekében, hogy célkitűzéseit meg tudja valósítani. Ennek egyik részeként a Montenegrói Történeti Intézettel 2019 végén megkezdődő együttműködés keretében sajtó alá rendezte és alapos bevezető tanulmánnyal tette közzé a cattarói püspökök Rómába küldött „ad limina” jelentéseit. Ezek a beszámolók az egyik legfontosabb forrásai a katolikus-ortodox-muszlim határvidék vallási életének, és nagyon izgalmas új adatokkal és szempontokkal gazdagítják a pályázat elsődleges tematikáját és segítik az alapkérdés megválaszolását. Emellett 2021 decemberében, magyarországi kutatásai során a nyomára bukkant egy eltűntnek hitt moldvai katolikus rituálénak, amely az oszmán vazallus államként működő Moldva magyar katolikusainak vallási életével kapcsolatos talán a legizgalmasabb forrás a 17. századból. Mindenekelőtt azért, mert a segítségével megrajzolhatjuk ennek a minden szempontból a katolikus és ortodox kereszténység, illetve az iszlám határvidékén élő, etnikailag nagyrészt magyar katalitikus közösségnek a magyarországi katolikus egyházhoz való viszonyát. A forrás a Vatikáni Kiadó gondozásában jelent meg, a Történettudományok Pápai Bizottságának könyvsorozatában. Ennek kutatástörténetét Molnár Antal külön magyar nyelvű kötetben jelentette meg.

Összegzésképpen elmondható, hogy **Molnár Antal** a projekt során sikeres alapkutatásokat folytatott, ezek csak apróbb részletekben tértek el az eredeti célkitűzésektől, ezen a terepen viszont nem várt, fontos új eredményekre jutott. Minden eredményét színvonalas, gondosan elkészített, nagy tudásanyagot feldolgozó könyvben, tanulmányban publikálta.

A projekt szenior kutatója, **Ács Pál** teljesen új kutatásokat kezdett a projekt keretében, ezeket sikerült is befejeznie, és eredményeit könyvekben tette közzé. A projekt célkitűzéseire kötődő

eredményei alapvetően 2024-ben megjelent monográfiában olvashatók: *Hősök és hősénekek – A magyar hősepika Zrínyi előtt*. A mű a hősformálódás történeti folyamatait mutatja be egy fontos műfaj: a 15–16. századi magyar epikus énekek tükrében. Ilyen tárgyú monográfia eddig még nem született. A könyv nyolc nagyobb fejezetből áll: egy elméleti tárgyú bevezetőből, valamint a legnagyobb magyar hősekről – Árpád vezérről, Szent Lászlóról, Bánk bánról, Toldi Miklósról, Kinizsi Pálról, Szondi Györgyről – szóló epikus énekek elemzéseiből, esettanulmányokból. A 15–16. századi verses históriák szerzői (Tinódi Sebestyén, Ilosvai Péter stb.) nem pusztán fenntartói, lejegyzői a legnagyobb magyar hősök legendáinak, hanem sok tekintetben megteremtői is. Az általuk kialakított epikus műfaj repertoárját olyan magyar hősénekekkel bővítették, amelyek kitörölhetetlen nyomot hagytak a magyar kultúra történetében. Ezekről a művekről szól ez a kötet. A magyar hősformálódás folyamatát minden esetben alakította az oszmán–keresztény szembenállás, vagyis a kereszteshad folyton módosuló, de mindig jelenlévő eszméje. Ahhoz, hogy jól értsük Tinódiék és Ilosvaiék szövegeit, a magyar és nemzetközi eposzkutatás eredményei mellett figyelembe kellett venni a történettudomány, a folklórisztika, a művészettörténet, valamint az emlékezhelyek vizsgálatának szempontjait is.

Ács Pál másik fontos vállalkozása egy nagyszabású *oral history* kötet volt, amelyet Székely Júliával közösen hozott létre és jelentetett meg a projekt keretében: *A Reneszánsz reneszánsza – Beszélgetések Klaniczay Tiborról és a reneszánszkutatásról* című interjúkötet munkálatai 2021 tavaszáig tartottak. A könyv társszerzője, Székely Júlia szerződéses viszony keretében kapcsolódott be a projekt munkájába. A 650 oldalas kötet 37 mélyinterjúban idézi fel a rendszerváltást megelőző magyar reneszánszkutatás, valamint a régi magyar irodalom és művelődés kutatásának virágkorát. A beszélgetések középpontjában a legendás irodalomtudós, Klaniczay Tibor áll, aki ennek a rendkívül aktív tudományos csoportnak nemcsak a megteremtője, de 1992-ben bekövetkezett haláláig szellemi irányítója és megtartó ereje is volt. A könyv interjúit 2019 nyarán kezdték felvenni Klaniczay Tibor egykori munkatársai, Ács Pál és Székely Júlia. Ez alatt az idő alatt mintegy hetven órányi hanganyag gyűlt össze, a hangfelvételek szó szerinti leiratát Nagy Gábor készítette el rendkívüli alapossággal. A könyvnek igen jelentős a kritikai visszhangja.

Ács Pál ezen kívül – a projekt részeként – megjelentetett egy mintegy két ív terjedelmű szaktanulmányt angol nyelven. A szöveg a Koppenhágai Egyetemen, a Nordic Network of Renaissance Studies keretein belül készült, gazdagon illusztrált többszerzős tanulmánykötetben olvasható. Bécsben, a Hollitzer Kiadónál, a Don Juan Archiv Ottomania című sorozatban jelent

meg: *Imagined, Embodied and Actual Turks in Early Modern Europe* címmel. Magyarországot itt egyedül Ács Pál képviselte, aki *Claiming Possession through Depiction: Hungarian Humanist Envoys in the Ottoman Empire* című tanulmányában a kora újkori követjárások kulturális vonatkozásait elemzi.

Ács Pál a projektkezeztető kutatásait folyamatosan publikálta és publikálja magyar és angol nyelven.

Újlaki-Nagy Réka a kutatási program keretében a *Christians or Jews? Early Transylvanian Sabbatarianism* című könyvének kéziratán dolgozott, befejezte a művet, és meg is jelentette egy rangos külföldi kiadónál. Ez az angol nyelvű monográfia a szombatosság korai időszakát mutatja be a nemzetközi tudományos közösségnek. A könyv a kora újkor magyar vallástörténeti kutatás kiemelkedő eredménye, nem véletlen, hogy komoly visszhangja támadt külföldön és idehaza egyaránt. Ilyen jellegű idegen nyelvű monográfia eddig nem volt olvasható. A szerző jelentős textológiai, nyelvi, teológiai és történelmi felkészültségű fiatal kutató, aki ezzel a könyvével máris nevet szerzett a nemzetközi kutatók közösségében. A könyvet Klaniczay-díjjal, Bárány Róbert-díjjal és Péter Katalin-díjjal jutalmazták, a szerzőt pedig plenáris előadónak hívták meg Palermóba, a reformációkutatók világtalálkozójára. Újlaki-Nagy Réka egy másik könyvet is publikált magyar nyelven: *Székely zsidók. A bözödújfalusi szombatosok emlékezete*, amely a szombatos közösség emlékezetét tárja fel a kívülállók, megfigyelők nézőpontjából, és hasonló, az identitást érintő kérdéseket feszeget, mint az angol nyelvű monográfia. Ez a kiadvány amellett, hogy a forráskiadás szakmai igényeinek is megfelel, a tágabb közönségnek íródott a témát népszerűsítő céllal. Újlaki-Nagy Réka rendkívül kiterjedt nemzetközi publikációs tevékenységet folytat. Idegen nyelvű tanulmányai feltűnést keltettek külföldön, nagyon neves folyóiratok adják ki a műveit.

Újlaki-Nagy Réka elkészült Péchi Simon Talmud-fordításának sajtó alá rendezésével. Erről a munkáról számos formában beszámolt szóban és írásban is. A kötet megjelentetése folyamatban van.

A projekthez – az eredeti tervek szerint – kapcsolódott az egyháztörténész **Székely Gábor** is annyiban, hogy a futamidő kezdetén még csak kiérleletlen formában létező, Kecskemét reformációjával foglalkozó monográfiáját itt kívánta befejezni és kiadni. A munka nagy sikerrel lezárult, a könyv a BTK TTI kiadásában megjelent. Az előkészítő munkában részt vett **Molnár Antal** mint a kötet lektora, Székely egykori témavezetője, **Ács Pál**, Székely korábbi opponense, valamint Székely Júlia, aki a projekt keretében végezte el a munka sajtó alá rendezését. Ez a

monográfia a hódoltsági Kecskemét polgárságának életstratégiáit vizsgálja az oszmán uralom alatt, tehát szorosan összefügg a projekt alapvető céljaival.

A munkacsoport tehát publikációs tevékenységét tekintve messze túlteljesítette az elvárásokat. Néhány utazás elmaradt, vagy a célállomások módosultak, de összességében a kutatók a projekt segítségével komoly forrásokhoz jutottak kutatóútjaik során, ezek az eredmények egytől egyig hasznosultak. A pályázat futamidejének derekán a járványügyi korlátozásokkal együtt a mozgási nehézségek miatt bizonyos módosítások történtek a kutatás menetében, amelyek azonban nem vezettek a teljesítmény csökkenéséhez, sőt bizonyos tekintetben többet sikerült megvalósítani az eredetileg tervezettnél. A nem várt járványhelyzet miatt egyes iránycélokat módosítani kellett, ezek azonban nem jelentettek komoly irányváltásokat, sőt, olykor nem várt eredményeket hoztak a kényszerű iránymódosítások, amikből újabb könyvek keletkeztek. Mindenekelőtt a kutatócsoport lemondott a tervezett nemzetközi konferencia megrendezéséről, helyette eredményeiket a 2022. április 5-én rendezett, projektzáró műhelykonferencián ismertették. Ugyanakkor a nemzetközi tudományosság számára is sikeresen közvetítették kutatásaik eredményeit, hiszen az alább ismertetett publikációkon túl rendszeresen vettek részt nemzetközi konferenciákon, a projekt kutatásait ismertető előadásokkal, kiváltva ezzel az önálló nemzetközi konferenciát. Emellett **Molnár Antal** 2023 tavasza óta a Pápai Keleti Intézet (Pontificio Istituto Orientale) meghívott professzora, előadásainak tárgya nagyon szorosan kapcsolódik jelen projekt tematikájához, ami a kutatások nemzetközi disszeminációjához nagyon jelentős mértékben hozzájárul. **Ács Pál** bekapcsolódott egy, az epikus költészettel foglalkozó, nagy nemzetközi könyv-projektbe. A projekt központja Lengyelországban, Wrocławban van, vezetője Karol Zieliński professzor. Ács Pál elkészített számukra egy a 16. századi magyar epikus hősköltészetéről szóló angol tanulmányt. Ennek szövegét nemzetközi műhelykonferencián vitatták meg a projekt résztvevői. **Újlaki Réka** bekapcsolódott a Magyar Hebraisztikai Társaság által szervezett rendszeres nemzetközi konferenciákba, és ismertette kutatásait a reformációkutatók 2023-ban Budapesten szervezett nemzetközi konferenciáján is. Ily módon elmondható, hogy a projekt valamennyi fontos eredménye nemzetközi konferenciákon is ismertetésre került.

A munka folyamatában számos munkakonferenciát tartottak a résztvevők, ezek nagyon hasznosak voltak, sok értékes tanács és hozzászólás hangzott el. A könyvek megjelenését nagy sikerű bemutatók követték. Kiemelkedő események zajlottak Budapesten és Kolozsváron, a projekt római jelenléte pedig **Molnár Antal** jóvoltából állandónak mondható.

A több éves munka nagyon komoly eredménnyel járt. Bebizonyította, hogy a különböző tudománysszakokhoz tartozó, különféle irányokban kutató tudósok kiválóan tudnak együttműködni egy közös cél érdekében. Ez a cél most az oszmán hódítás különleges körülményei közt élő keresztények túlélési stratégiáinak bemutatása volt. Ehhez tartozik mindaz, amit a balkáni keresztény közösségek eddig ismeretlen irataiból megtudtunk. Ide tartozik a székely szombatosság sajátos története, valamint a kecskeméti reformátusság hódoltsági története. De ide tartozik a hódoltsági körülmények által kiformálódó magyar hősköltészet is. A projekt tagjai mindvégig figyelemmel kísérték egymás munkáját, és nagyon sokat köszönhetnek egymásnak. A munkaközösség ezen kívül kiváló példája a különböző generációk aktív és sikeres együttműködésének.

Budapest, 2024. április 29.